

Данијела С. СТАНИЋ*
Институт за српски језик САНУ
Београд

Оригинални научни рад
Примљен: 13. 11. 2023.
Прихваћен: 29. 2. 2024.

ПОЛИСЕМАНТИЧКЕ СТРУКТУРЕ ДЕРИВАЦИОНОГ ГНЕЗДА ЛЕКСЕМЕ ПРЕВРАТИТИ У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ КАО ТАЧКЕ ПРЕСЕКА ДИЈАХРОНИЈЕ И СИНХРОНИЈЕ**

У раду ћемо представити полисемантичку структуру лексеме *преврат*, коју ћемо анализирати на основу необјављене грађе за Речник САНУ. Анализу ћемо вршити првенствено у односу на друге лексеме деривационих гнезда глагола *превратити* (са девербалом *преврат*) и *превртати* (са девербалом *превртај*). Наведена гнезда су се развила из заједничког етимона *vortъ и глаголске основе *vŕtĕti, које им одређују многе граматичке и семантичке сличности. У савременом српском језику ова два гнезда су се, као и њихови централни глаголи, семантички диференцирала, па се *преврнути* и *превртати* (и именице *превртај*) повезују са физичким превртањем, а *превратити* (и именица *преврат*) са метафоричким превртањем. Поменуто гнездо са глаголом *превратити* може бити интересантно за истраживање у односу на дијахрону перспективу на неколико нивоа: творбеном, морфолошком, семантичком, синтаксичком и нормативном.

Кључне речи: лексикографија, етимологија, дериватологија, морфологија, народна лексика, застарела лексика, српски језик.

Милица Радовић-Тешић (2014: 19) је приметила је да се у лексикографској пракси често одступа од традиције, поготову ако се то правда циљем и концепцијом израде речника, као што је то случај са тезаурусним Речником САНУ, у којем се са синхронијске тачке обрађује грађа. Међутим, сам статус лексеме, с обзиром на поједина њена значења у време обраде дате лексеме, не само да оправдава, него чини неопходним и примену дијахронијске процедуре и дијахронијских решења.

* danijela.stanic@isj.sanu.ac.rs

** Овај рад финансирао је Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије према Уговору број 451-03-47/2023-01 од 17.01.2023. год.

У раду ћемо представити полисемантичке структуре лексема из деривационог гнезда глагола *превратити*, на основу необјављене грађе за Речник САНУ. Анализу ћемо вршити имајући у виду и структурно-семантичку повезаност глагола *превратити* и *превртати*, који са синхроне перспективе представљају централне лексеме два одвојена семантичко-деривациона подсистема, упркос чињеници да су се оба подсистема развила из заједничког етимона **vortъ* и глаголске основе **vьrtěti*. Циљ рада је да се на синхронијском плану представе семантичке везе деривационог гнезда глагола *превратити* у односу на његово порекло, као и семантичка блискост са контролним деривационим гнездом глагола *превртати*, које су последица њиховог заједничког етимолошког порекла. Циљ рада није представљање комплетне семантичке структуре оба деривациона подсистема. Теоријско-методолошки приступ раду је лексикографски и ту ћемо се користити и када је у питању структурно-семантичка анализа и нормативно-стилска квалификација релевантном литературом неопходном за израду Речника САНУ (Упутства за израду Речника САНУ, Ристић (2006) и Радовић-Тешић (1982)).

Деривационо гнездо глагола *превратити* може бити интересантно за истраживање у односу на дијахрону перспективу на неколико нивоа: творбеном, морфолошком, семантичком, синтаксичком и нормативном.

1. Деривационо гнездо лексеме *преврат* (опис, актуелност, семантички план)

1.1. Деривационо гнездо са лексемом *преврат* садржи укупно 23 лексеме: *преврат*, *преврата*, *превратак*, *превратан*, *-тна*, *-тно*, *превратити*, *превратиша*, *превратиште*, *превратка*, *превратљив*, *-а*, *-о*, *превратљивост*, *превратник*, *превратница*, *превратнички*, *-а*, *-о*, *превратнички*, *превратништво*, *превратно*, *превратност*, *превратњак*, *превратуша*, *превраћање*, *превраћати*, *превраћеност*, *превраћење*.

1.2. Етимолошка анализа деривационог гнезда говори нам да је реч о лексемама са семантиком промене положаја у простору, али да су сва просторна значења данас углавном отишла у историјско наслеђе и да је у савременој перспективи актуелна једино лексема *преврат*, и то у значењу каквог историјског или револуционарног преокрета, пуча:

1. [а.] (у некоме, нечега, у нечему, ретко на нечему) *коренита промена, преображај тока збивања, догађања и сл., преокрет*. – А кад је већ реч о тоалети, разуме се да је ту учињен највећи ... *преврат* као да нас од тоалета пре педесет година раставља неколико векова (Нушић Б. 25, 250).

2. *нагла и насилна промена власици, њорейка, друшћивеног уређења и сл.*: Мајски ~; *уошћише организована масовна њобуна (њорйив власици, њорейка и сл.) након које долази до промена у државном и друшћивеном уређењу, револуција*. – Тог јутра извршен је удар. Новинске агенције су објавиле по свету: војни *њреврај* у Сирији (Борба 1951, 154/5).

Поред именице *преврат* актуелан је још односни (по творбеном аспект-у) придев *превратни*, -на, -но:

1. **а.** који се односи на *преврат* (2) (који је у вези с *превратом* (2), у коме се јавља *преврат* (2), кога карактерише *преврат* (2) и сл.), *превратнички*, *револуционаран*. – *Превратни* септембарски режим однео [је] победу поновним избором Карађорђевића (Поповић Васиљ 1, 189). **б.** који значи, *представља преврат, преокрет, прекретнички*. – Дјеловао је Фауст на свјетску публику као *превратно*, у много чему неразумљиво музично дјело (Војновић Иво 7, 147);

Овај придев је делимично и у функцији придева који означава карактерну особину, али и тада стилоген у књижевно-уметничким текстовима:

2. **а.** *нейоуздан, варљив, њревриљив*. – Жена је моја ... црна ко ноћ, тајанствена ко облак, дивља | ко цјелов мој и *њревриљина* ко стихови моји (Полић-Камов Јанко, ХМЛ, 96). **б.** *нераспр. њокварен, неморалан, развраћан*. – Постао је [Мишкатовић] Јуда и Бога и вере ... а све то уз цену блуднога, срамотнога и *њревриљинога* живота (Прелог Милан 1, 61).

Односни (по творбеном аспект-у) придев *превратнички*, -чка, -чко:

који се односи на *превратнике* (а), *својствен превратницима* (а), који припада *превратницима* (а), *револуционарни; реформаторски*. – После довршене револуције од 1848 ... православна црква осумњичена је као *превратничка* (Скерлић Ј. 8, 39).;

Прилог *превратнички*:

на начин *својствен превратницима* (а), *револуционарно*. – Била га је гласина да је *превратнички* настројен и да међу сељаке уноси бунтовничке идеје (Баранин Душан 1, 32).;

Именица *превратништво*:

превратничко деловање, превратнички дух; превратничка идеја. – Поворке повезаних ... су суђене у име одбјеглог краља „за анархизам, комунизам и *превратништво*” (Палић М. 2, 96).

1.3. На основу увида у анализирану грађу можемо констатовати да актуелне лексеме са становишта стандардног језика углавном припадају публицистичком или научном функционалном стилу. Све остале лексеме (о глаголима ћемо говорити посебно) као и полисемантичке структуре већ побројаних лексема показују извесан степен застарелости (квалификатор заст.), било да је реч о лексичкој или семантичкој застарелости, када се лексеме употребљавају само у текстовима из XIX века или стилској застарелости, када постоји употребни еквивалент у савременом језику, а застарела лексема је стилски употребљена у књижевно-уметничком стилу, или је лексема нашла упориште у дијалектима и периферним деловима српске језичке територије, где се најстабилније чувају старе језичке црте, па лексема означава, са нормативног аспекта, покрајинску или дијалекатску употребу (квалификатори покр. или дијал.).

2. Етимологија, творба, морфологија (лексема *преврат*)

2.1. Видски пар чини финитивни¹ глагол *превратити* и итеративни глагол *превраћати*. Да бисмо приказали полисемантичке структуре овог видског пара, неопходно је да кроз творбену и морфолошку анализу прикажемо и историјски развитак самог деривационог гнезда, јер глаголи обично имају богатију полисемију од осталих врста речи и често одсликавају и саму етимологију.

2.2. Творбено, са синхроне перспективе, именица *преврат* је данас девербатив изведен нултим суфиксом од глагола *превратити* (преврат+и+ти → преврат+Ø), при чему сам префикс припада глаголској основи, а са дијахроне перспективе она, паралелно развоју *вртети* → *врат* (Скок 1973: 619), представља превојни девербал наспрам глагола *превртети*. Доказ таквог историјског развоја налазимо и у полисемантичкој структури коју илуструје грађа за Речник САНУ, односно у данас не тако актуелним значењима глагола *превратити* која се односе на физичко окретање, превртање и сл. Од истог етимона *vortъ данас у језику проналазимо и низ именичких изведеница (*навратак*, *навратница*, *завратњак* и сл.), прилошке изразе *на врат на нос* „брзо”, *наврат* „натраг, стрмоглавице”, *заврат* „око врата”, као и именице *врата* и *обрат* (Скок 1973: 618–619; 631–633).

2.3. Напомињемо да је приступ раду лексикографски. У раду ћемо пратити развој и обличког и значењског плана, јер је веза граматике и семантике нераскидива. Некада се застарелост дублетних (морфолошких) облика и појединих значења поклапају. Због тога нам је неопходан и дијахрони приступ. Када постоје дублетни облици, неопходно их је констатовати у речничком чланку. Морфолошки посматрано глагол *превраћати* је интересантан због двоструке конјугације, по регуларној промени по V гл. врсти (типа *певам*) и нерегуларној по II гл. врсти (типа *орем*)². Неки од примера за ту нерегуларну парадигму су: Ако се плискавица *превраће* по површју морском, онда је зламен да ће бит доста и срђела (Зоре Луко 1, 344); Глеђ, gleђи, gleђи, како му се Ирена кеси, како очима *превраће* (Кушар Марцел 1, 40). То нам указује на контаминацију основа глагола *превраћати*, *превраћам* (V врста) и *превртати*, *преврћем* (II врста) преко зајеничке гл. основе *vŕtĕti.

Претпоставку овог мешања морфолошких основа можемо тражити у морфолошком неразликовању свршеног од несвршеног вида у прасловенском. И Белић и Бошковић се слажу када је у питању развој словенског глаголског система да су у том систему постојале две основе: презентска, око које се групишу презент, императив и партиципи презента и аорисна, око које се групишу аорист, инфинитив, супин и партиципи претеритални. Те

¹ Аспектуалност је тешко одредити код застареле лексике, али глагол *превратити* у значењу „преврунути” могао би да буде семелфактивни глагол кад се наспрам њега налази мултипликативни инфинитивни глагол *превраћати* у значењу „превртати”.

² Промена глагола *превраћати* по II врсти је, како нам грађа за Речник САНУ показује, спорадична и карактеристична више за западне крајеве српске језичке територије.

две основе иако се формално разликују између себе имале су исто значење и исту видску вредност (Бошковић 1990: 182–183). Словенски имперфекат је млада словенска творевина и гради се од једне или од друге основе (Белић 2000: 413).

Белић глаголски вид везује искључиво за основе, не за наставке. Он за просте, неизведене глаголе (*плести*, *звати*, *писати* и сл.) каже да могу бити само трајни или само тренутни. Таква проста, неизведена значења су се морфолошки уобличила односно постала стварни део глаголских значења. Дакле, дати глаголи чувају та своја значења у свим облицима и при свакој синтаксичкој употреби. Та значења се везују за сложене или изведене, перфектизоване или итеративне глаголе. Глаголи сваког од ових видских система налазе се у сталном односу и зависности (Белић 2000а: 413–419). Код њих се вид добијао увек граматичким средствима (префиксима или променом глаголске основе) и то увек од глагола другог вида, а глаголски вид и глаголско значење се не поклапају (Белић 2000а: 416–418; 2000б: 246–247).

Инфинитивна (аорисна) и презентска основа су се код простих глагола изједначиле, тако да је наша основа **vŕtēti* образовала дуративни вид. Код касније имперфектизованих глагола *превраћати* и *превртати*, у видском погледу, дијахронијски, вид се везивао за наставак -*ā*. Лексика на територијалној периферији доста добро чува стара језичка стања, па је и до данашњих дана сачувана ова контаминација основа у оквиру истог вида.

Деноминално порекло глагола на *ī* са два значења, каузативним или итеративним (што одговара садашњим видским облицима глагола *превратити* и *превраћати*) уочава и Р. Бошковић. Он сматра да су се инфинитивна (аорисна) и презентска основа најпре изједначиле код глагола типа *gostiti* (:*gostī-*), а да су према њима и глаголи **vortī-tī* : **vortīšī* добили свој нови, словенски лик (Бошковић 1990: 189).

3. Синтаксички план

3.1. Глаголи *превратити* и *превраћати* показују поред уобичајене агентативне каузативности физичког и менталног типа, и развој, углавном у прошлости, медијалних синтаксичких значења за оба глагола.

3.2. Физичка каузативност: Назре сухо ... лице покојнице ... Већ је тужан *превратио капу* на глави, а и џечерму посвратио лицем унутра (Будисављевић Буда 2, 54); Што ће т' остат спомен дјелу, | Кад у земљу смрт те скрца? | Ој спомена бит ће дости | За *превраћат твоје кости* (Прерадовић Петар 2, 125).

3.3. Ментална каузативност: Ако ми нисмо изъ рана научени тимуномъ лаће наше владати и управљати, ласно *насъ могу [страсти]* ... *превратити* и прогутати (Доситеј 3, 169); Он би своју главу изгубио, | Али не би *вјеру превратио* (НП Вук 9, 544); У Ријечи нађе [Иван] *елемент социјални*, који га сасвим *преврати* (Стојановић Иван 2, IX).

3.4. Медијалност: а) за *превратити се*: • заст. *преврнути се* (у физичком смислу „окренути се на другу страну”). – Већ сам дужан стојат тужан | у смртном чамцу малом | на средини окејана | док с’ *преврати чамац* исти | и окејан мене прождре (Његош 12). • заст. (у нешто, на нешто) *претворити се* (у други облик, у другчије стање), *променити се*, *преобразити се* (у нешто друго). – Но веселѣ ово нетрајло, | Н’ако само два мѣсеца данахъ, | Него се е брзо *превратило*, | На Србальску жалость и несрећу (НП Чојк. (С. М. Сарајлија), 5). Ако сам од блата, зар морам опет у благо да *се превратим* и да људи од мене пеку цигље? (Вел. 1, 14).; • заст. (на нешто) *унустити се* (у нешто), *предати се*, *подлећи* (обично нечему порочном, негативном), *одати се*. – Ако се ... младеж размази, разблуди и на зло окрене и *преврати* ... какво жребіе и счастье цѣлый Род одъ тога има себи ожидать (Доситеј 9, 123).; • заст. (о вину) *ускиснути*, *покварити се услед врења*. – У подруму мало јаче од 300 акова лоша вина, које *се превратило*, те неможеш за њега добити купца (Суботић Јован 6, 298).

б) за *превраћати се*: • (у некога, у нешто) *претварати се*, *трансформирати се* у неког другог, у нешто друго, *преображавати се*. – Шала и смејанѣ *превраћающе* у замышленіе (Живковић Стефан 2, 25). Чита он у њима [Метаморфозама] ... како се мушкарци превраћају у женскиње (Великановић Исо 1, 57).; • заст. *појављивати се*, *настајати*. – Назебъ се ладнономъ и студенымъ пишемъ позлећуе ... а яча рана не само што не прія, но іошѣ *се* у болестномъ телу и квари и за новъ узрокъ болести *превраћа* (Стејић Јоан 6, 211).

Из анализиране грађе приметили смо да се медијална рефлексивност углавном појављује у изворима из XIX века.

4. Семантички план

4.1. Сужавање именичких (и са њима и придевских) значења у односу на глаголска и њихову маркираност препознајемо углавном у публицистичком и научном функционалном стилу. У даљем тексту представимо семантичку структуру глаголског видског пара, са глаголима који значе промену положаја на дијахроном плану, док су дати глаголи на синхронијском плану делимично развили нека друга значења, а сачували раније значење у данас актуелној именици *преврат*.

4.2. Структурно-семантички блиски глаголи *превртати* и *превраћати*, на дијахроној равни, представљају факитивне глаголе³, тј. глаголе у чијој је основи именица која значи резултат радње (*vortъ „окретај, оно што се окреће”) (Скоп 1973: 631). Творбено, поред основе, и префикс *пре-* има утицај на развој глаголске семантике. Уочили смо три глаголска значења које детерминише префикс у споју са основом:

³ Са синхроне стране именица *преврат* је девербатив, изведена из глагола, са *о* суфиксом, регресивном деривацијом.

1. значење промене положаја у простору или уопште промене положаја у апстрактном смислу:

а) *превратити*: *окренути унутрашњу страну нечега (обично делова одеће) напоље, окренути на наличје, преврнути, посувратити*. – Кад ти дођем на сну, *преврати* узглавницу (да и ја о теби оно исто сним) (НПосл Вук).; Одјећа као да му се [Мартину] некуд изокренула и *превратила* па једва напипа гдје су му рукави (Ђопић Б. 2, 152).;

заст. (нешто) *извршити промену власти, поретка, друштвеног уређења и сл.*; исп. преврат (2). – Млади люди [су се] ... потайно у томе сложили, како да политична наша устројња насилно *преврате* (Српске новине 1850, 17).

б) *превраћати*: *окретати некога, нешто на другу, супротну страну, са стране на страну, превртати*. – Кад су дошле у Косово бојно, | Газе јадне крви од јунака, | *Превраћају* мртве телесине (НП Броз И.–Босанац С., 285).; *превртати, претурати, обарати*. – Како се другом граматицом цијела историја народнога нашега језика стрмоглав *превраћа* (Даничић Ђ., РЈА).;

претварати у некога или у нешто друго (обично супотно), преображавати; уопште чинити дружчијим, мењати, преиначавати. – Велике капиталисте [ће] ... *превраћати* остали народ у гомилу надничара (Марковић Светозар 3, 109).; *извртати, изокретати; кварити, упропаићавати*. – Ко ово различје [разумна од неразумна] нје кадарь учинити, онъ меша добро са злимъ, и *превраћа* естества редъ (Доситеј 1, 89).

2. радња која се вршила до краја неког периода:

превраћати: *премештати тамо-амо, померати с једног места на друго, преметати*. – Отвара јин шипчене сандуке. | *Привраћала* руво свакојако, | Док не нашла везену кошуљу (НП, Бановић С., ЗНЖ 25, 210).;

(нешто) *окретати листове, странице (књиге), листати, прелиставати (књигу)*. – Архимандрит отворио ... књигу, и од зоре до попаснога доба *превраћао* листове (Врчевић В. 2, 34).

3. просторно значење у смислу кретања:

а) *превратити*: заст. *поодмаћи, преовладати (о временском интервалу)*. – Кад' је мало *подне превратило*⁴, | Андрија је Марку говорио (НП Чојк. (С. М. Сарајлија) 5, 8).

б) *превраћати*: *мењати смер кретања, обртати у супротном правцу, навраћати*. – Мијо овце враћа | У свирку *привраћа*⁵ (НП Андрић Никола 3, 113).

Глаголски видски пар *превратити* и *превраћати* носи семантику статичне промене положаја, па изненађује значење у смислу просторног кретања, али то нам све говори да су искоришћене реализације лексема у двовековном периоду потпуно непредвидиве и неочекиване.

⁴ Овде је у питању лексичка метонимија: подне је употребљено у замену за сунце, сунце прелази преко неба, преко хоризонта.

⁵ Алтернација префикса при-/пре- (префикс у значењу предлога *преко*: враћати преко поља).

5. Народна лексика (паралела са деривационим гнездом *превртати*)

Преплет дијахроније и синхроније илустроваће још један пример из деривационог гнезда *превртати се* – *преврнути се*. Народна лексика у фолклорној поезији чува у спорадичним случајевима деноминалну везу са соматизмом *vortъ „шија, врат”. Потврде налазимо у *заковрнути* (шију) „за-немоћи” (Вук, Рј., 185) или код глагола *преврнути* „крикнути, цикнути”: Кад то виђе Јанковић Стојане, | Он закука кано кукавица, | А *преврну* као ластавица (НП Поповић Сретен, 55) и *превртати* „чичати, циктати, кречати”. – Већ м’ остави јадну без заклетве, | Да ти кукам, као кукавица, | Да *преврћем*, као ластавица (НП Вук 2, 209)., и у значењу „причати, разговарати, блебетати; певати”. – Винце се пјени, | Очи се криесе, лице румени; | *Преврће* ластица, та покућинка: | Не! Ни ја нисам већ овдје туђинка (Палмовић А., Хрв. ант., 67). Овакве случајеве могли бисмо да третирамо као семантичке архаизме, јер поред застарелости једног од значења носе и стилску обојеност (в. Радовић Тешић 1982).

М. Бјелетић (2006: 241) наводи још потврду у украјинском *ковиртати*, идентично са *ковертати*, „брљати, причати”, као спој заменичког префикса ко- и глаголске основе. Данас имамо у савременом српском језику реликт овог значења у фразеологији: *преврнути језик (језиком)* „превалити (претурити) преко језика”. – А где ће ми, рече, опростити, кад не може језик *преврнути*? (Вукићевић И. 1, 215).

6. Стилски план (застарела лексика, архаизми)⁶

6.1. И на стилском пољу пресека дијахроније и синхроније имамо и један већи број примера из часописа или научних књига сатријих од једног века, махом из славеносрпске епохе развоја језика, који су значајни како због језичког континуитета деривационог гнезда тако и због потврда о терминолошкој застарелости појединих лексема или њихових значења.

6.2. Од застарелих термина издвојићемо следеће примере из геологије и аграра: лексема *преврат*: заст. геог. *коренита промена у земљиној кори и на њеној површини настала тектонским и телурским померањима*. – Претварање тектонскога брега у долину и тектонске долине у брег зове се: *преврат* рељефа (инверзија) (Жујовић Ј. 5, 280).; агр. заст. и покр. *врста болести вина коју проузрокују нарочите бактерије, а коју прати промена у његовим*

⁶ Под архаизмима се подразумевају речи које су припадале неком прошлом раздобљу, али су у савремено време потиснуте из активне употребе, па се њихова спорадична појава у неким стиловима оцењује као архаична и стилски обележена (Радовић Тешић 1982: 257). Застарелу лексику представљају лексичке јединице које су обично носиоцима савременог књижевног језика мање или више познате, али које нису у свакодневној употреби и срећу се само у одређеним језичким областима. Део ове лексике репродукује се из дијалекта, страних речи, црквенословенског, рускословенског и др. (Радовић Тешић 1982: 257).

својставима (боји, укусу и сл.); исп. заврелица. – Болести [вина] проузроковане живим клицама изван приступа ваздуха (анаеробе) ... *Преврат* (превртљивост) ... Знаци су болести: вино је замућено, изгуби боју, укуса је непријатног (Пољопривредни календар 1923, 191).

6.3. Ово последње значење издвојило се и у именици *преврата*: Преврата віна естъ болестъ, съ коіомъ віно природно лице свое промѣнѣе и губи (Болић Прокопиј 2, 265). Поменути лексема је и облик застареле номинације и за једно од значења именице *преврат* „заст. стање онога што је доживело неки процесни преокрет, прелом”. – Комаски пењући се читавањ еданъ сатъ у высине, осѣћао є у себи велику *преврату*. Быо је као уморанъ, едва є ди-сао ... очи ... губиле видъ, руке и ноге почеле отицати (Српске новине 1844, 306). У процесу терминологијације, односно детерминологијације, значења су се преливала у различите синонимне номинације, тако имамо још један случај са основним, номиналним значењем лексеме *преврат*, али овог пута у застарелој лексеми *превратак*: заст. и покр. в. преврат (1). – Опоминѣте ли се, браћо србска ... кадъ почеше у Загребу „Хорватске Новине и Даница” излазити? А сећате ли се даље оногъ *превратка*, кадъ исте Новине ... на еданпутъ променуше и име и наравъ (Поповић П., Србскій Народный Листъ 1840, 169). Исканѣ државны чинова [су] ... особе, коє *превраткомъ* постоећи одношенія користъ какову получити надаю се, породиле (Српске новине 1845, 192).

6.4. Од застареле лексике или њихових значења издвојићемо још и *превратност* „морална исквареност, изопаченост, ненормалност”. – То є [Молијер] онай дубокопроницателный умствователь, кои є ... све *превратности* ума, и све слабости срца човечіегъ открио (Србскій Народный Листъ 1845, 18), која је потенцијално имала шансу да се осавремени, што не значи да у будућности неће, али је остала у славеносрпској фази развитка. Исти је случај са придевом *превратан* у значењу људских особина (*непоуздан, варљив, превртљив; покварен, неморалан, развратан*, в. напред у тексту), који је свој живот нашао једино у књижевно-уметничким текстовима.

6.5. Када је реч о врсти застарелости (Стијовић 2014: 407; Радовић Тешић 1982: 257–262) издвајамо лексичку застарелост (*преврата, превратак, превратност*) и семантичку застарелост (*преврат*, као геолошки и аграрни термин, или *превратан* заст. *који је захваћен превратом, покварен*. – Превратно віно съ мешанѣмъ сумпорите киселине одма бы се излечило (Болић Прокопиј 2, 290)). Застарелост смо посматрали као нормативно-стилски критеријум и упоређивали смо наше примере са целокупним лексичким фондом српског језика.

7. Закључак

Из свега изнетог можемо закључити да су се при језичком развитку деривационих гнезда глагола са основом *vȕrtěti „окретати” издвојила, између осталог, за нашу анализу занимљива два деривациона гнезда: *превратити* (са девербативним *преврат*) и *превртати* (са именицом *превртај*). Дери-

вационо гнездо лексеме *превратити* по структури својих значења, временској удаљености и стилској употребљивости до тренутка његове обраде при састављању тезаурусног Речника САНУ, представља деривационо гнездо са мање актуелних значења у односу на гнездо лексеме *превртати*, које чини углавном актуелна лексика савременог српског језика. Анализирано гнездо глагола *превратити* углавном је своју употребу нашло у научном стилу XIX века или збиркама народне поезије, које најбоље чувају лексичке и граматичке особености вишевековне старости. Од актуелних лексема издвојили смо једино лексему *преврат* у значењу „промена државног система” и њених деривата са овим значењем. Ово значење је углавном маркирано на публицистички и научни функционални стил, док лексика деривационог гнезда *превртати* има ширу употребну вредност.

ЛИТЕРАТУРА

- Белић 2000а:** Александар Белић, *Упоредна словенска лингвистика 1*, у: *Изабрана дела Александра Белића, Том 2*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Белић 2000б:** Александар Белић, *Упоредна словенска лингвистика 1, чланци, расправе, критика, хроника*, у: *Изабрана дела Александра Белића, Том 3*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Белић 1999:** Александар Белић, *Историја српског језика: фонетика, речи са деklinацијом, речи са конјугацијом*, у: *Изабрана дела Александра Белића, Том 4*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Бјелетић 2006:** Марта Бјелетић, *Исковрнути глаголи*, Београд: Институт за српски језик.
- Бошковић 1990:** Радосав Бошковић, *Основи упоредне граматике словенских језика, фонетика и морфологија*, Никшић: НИП „Универзитетска ријеч”.
- Клајн 2003:** Иван Клајн, *Творба речи у савременом српском језику, суфиксација и конверзија, Други део*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, Институт за српски језик; Нови Сад: Матица српска.
- Пипер/Клајн/Драгићевић 2022:** Предраг Пипер, Иван Клајн, Рајна Драгићевић, *Нормативна граматика српског језика*, Нови Сад: Матица српска.
- Радовић Тешић 1982:** Милица Радовић-Тешић, Архаизми и њихова обрада у Речнику САНУ, [у зборнику] *Лексикографија и лексикологија*, Београд – Нови Сад: Српска академија наука и уметности, Институт за српскохрватски језик, Институт за јужнословенске језике Филозофског факултета у Новом Саду, Матица српска, Филолошки факултет у Београду, 257–262.
- Радовић Тешић 2014:** Милица Радовић-Тешић, Утицај дијахроног и синхроног аспекта на статус појединих значења вишезначних лексема у савре-

меном речнику, [у зборнику] *Вишезначност у језику, Књига I, Српски језик, књижевност, уметност*, Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 15–21.

Речник САНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, Београд: Институт за српски језик, необјављена грађа.

Ристић 2006: Стана Ристић, *Раслојеност лексике српског језика и лексичка норма*, Београд: Институт за српски језик САНУ.

Скок 1973: Petar Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, knjiga 3, poni²–Ž*, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.

СТИЈОВИЋ 2014: Рада Стијовић, О архаизмима у савременим српским речницима, *Зборник Матице српске за књижевност и језик*, 62/2, 405–412.

Danijela Stanić

POLISEMANTIC STRUCTURES OF THE DERIVATION NEST OF THE LEXEME
PREVRATITI IN THE SERBIAN LANGUAGE AS AN INTERSECTION OF DIACHRONY
AND SYNCHRONY

Summary

This paper shall present polysemantic structures of the lexeme *prevratiti*, which was dealt with within the SASA dictionary corpus. The analysis shall primarily be conducted in relation to other lexemes of its derivation nest, especially the verbs *prevratiti* and *prevračati*, and secondly, in relation to the derivation nest of the lexeme *превртати*, which will, above all, be in relation to the verb system *prevrnuti* and *prevrtati*. The said nests have evolved from the common etymon *vortъ and the verb base *vьrtěti, which determine a myriad of their grammatical and semantic similarities. In the modern Serbian language the lexis of these derivation nests has profiled itself as in use for the derivation nests of the lexeme *prevrtati* and not in use for the lexis grouped around the lexeme *prevratiti*. The mentioned nest *prevratiti* can be researched in relation to the diachronic perspective on several levels: formative, morphological, semantic, syntactical and normative.

Key words: lexicology, etymology, derivatology, morphology, folk lexics, an old lexics, Serbian language.